

МОТИВАЦІЙНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТАЛЬНА КОМПОНЕНТА СУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

М. Д. Прищак

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та гуманітарних наук,
Вінницький національний технічний університет,
м. Вінниця, Україна
m_pryschak@ukr.net

Досліджено суть та зміст мотиваційної компоненти суб'єктності особистості. Доведено, що мотиваційність є важливим системоутворювальним інструментальним чинником актуалізації суб'єктності. Визначено та проаналізовано роль духовно-сислового виміру суб'єктного буття особистості як онтологічної та телеологічної основи суб'єктної мотиваційності.

Ключові слова: освіта, комунікативність, суб'єкт, суб'єктність особистості, цінності, духовність, смисл, метапотреби, мотив, воля, мотиваційність, самовизначення, самоактуалізація.

The essence and content of the motivational component of personality subjectivity are investigated. It is proved that motivation is an important system-forming instrumental factor in the actualization of subjectivity. The role of spiritual and semantic dimension of subjective being of personality as ontological and teleological basis of subjective motivation is defined and analyzed.

Keywords: education, communicativeness, subject, subject of personality, value, spirituality, sense, metaneeds, reason, will, motivation, self-determination, self-actualization.

Криза сутнісних засад буття людини у ХХ ст. не тільки загострила проблему «комунікативності буття», але і вивела на порядок денний питання суб'єктної ролі людини у процесі її взаємодії у світі, питання суб'єктності особистості [1].

Онтологічними, аксіологічними, телеологічними сутностями, умовами та критеріями розвитку суб'єктності особистості є комунікативність, духовність та внутрішня свобода [2]. Але, акцент на онтологічних аспектах суб'єктності не дає відповіді на питання інструментальних чинників актуалізації (розвитку) суб'єктності особистості, не дає відповіді на питання актуалізації (реалізації) основних функцій суб'єктності в бутті особистості: самовизначатися, робити вибір, регулювати, координувати, саморозвиватися, самоактуалізуватися та ін. – бути тією сутністю особистості, яка «управляє» цими процесами як у внутрішньоособистісному, так і у зовнішньоособистісному вимірах буття особистості – бути суб'єктом свого буття.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що існують різні підходи до визначення набору, системи необхідних «суб'єктно-управлінських» умов, властивостей, засобів, механізмів. Але,

узагальнюючи дослідження вчених, можемо побачити, що всі інструментальні, «суб'єктно-управлінські» властивості зводяться, в основному, до трьох інтегральних системоутворювальних компонентів суб'єктності особистості: мотиваційність, творчість та саморегуляція.

Метою статті є дослідження мотиваційності особистості як системоутворювального інструментального чинника актуалізації суб'єктності особистості.

Розглядаючи питання мотиваційності в контексті суб'єктності особистості ми не ведемо мову про первинні потреби людини, а виходимо на рівень метапотреб, які, в першу чергу, визначаються духовно-смысловим виміром людського буття, виміром суб'єктності (а в контексті гуманістичної психології – самоактуалізації) особистості.

Адже прагнення до самоактуалізації та розвиток метапотреб уможливується лише за умов причетності людини до цінностей істини, добра, краси тощо, які, утворюючи вищий рівень диспозиційної ієрархії в структурі особистості є підґрунтям для смислового оцінювання (осмислення) людиною власної життєдіяльності, на основі чого ініціюються, змістовно спрямовуються та регулюються різні види її активності (у т.ч. ті, що мотивуються потребою в саморозвитку та максимальній актуалізації власних можливостей). Потребо-мотиваційні утворення набувають конкретизації через їхній сутнісний зв'язок із ціннісними орієнтаціями особистості [3, с. 14 – 15].

Як зазначає українська дослідниця мотиваційності Т. Левченко, мотиваційна ієрархія відповідає життєвим відносинам особистості і пов'язується з аксіологічною структурою світу, мотиваційні сили – це динамічні сили існування у світі. Аксіологічна структура світу створює валентне поле, енергетичне згущення спонукальних цінностей, що сприяє розвитку особистості до оволодіння загальнолюдськими, універсальними цінностями. Тому мотиваційна ієрархія особистості й аксіологічна структура світу створюють певні мотиваційні лінії життєвих відносин і життєдіяльності людини [4, с. 25].

Мотиваційний вимір розвитку суб'єктності особистості досліджується в наукових пошуках В. Татенка. Він, впершу чергу, полягає в поєнанні ідей гуманістичної психології (теорії самоактуалізації) та генетичного підходу. Кожній людині притаманна постійна «занепокоєність» своїм буттям як таким, на основі «більш чи менш виразної й усвідомленої інтенції до власне людського способу індивідуального життя», яка реалізується через «внутрішні ресурси сутнісного самоствердження» [5, с. 336], або, згідно теорії А. Маслоу метамотивацією – спонуканням до актуалізації свого потенціалу [6].

Розглядаючи функціональну структуру суб'єкта психічної активності, В. Татенко виділяє шість взаємопов'язаних мотиваційно-опереційних механізмів, котрі реалізують саморегуляційний цикл суб'єктної активності людини. Ці механізми «характеризують суб'єкта з боку його потреби та здатності до: «цілепокладання» свого психічного розвитку і себе як регулятора цього процесу; «вибору», «знаходження», «продукування» психологічних засобів, необхідних для досягнення

поставленої мети; «прийняття рішення» з приводу того, коли та за яких умов поставлена мета може бути досягнута обраними засобами максимальною мірою; виконання прийнятих рішень; «оцінки» результатів виконання, аналізу причин успішності-неуспішності; «накопичення» індивідуального досвіду, «фіксації» результатів і способів розвитку власної психіки та власних суб'єктних якостей» [7, с. 32 – 33].

Грунтовне дослідження мотивації, зокрема в контексті суб'єктності особистості, здійснено Т. Левченко. Як підкреслює дослідниця, мотивація як рушійна сила поведінки суб'єкта відіграє велику роль в процесі формування особистості. Мотивація розглядається як психодинамічна система особистості. До поняття мотивації включають спонуки, потреби, стимули, інтереси, ідеали, цінності, очікування, тобто всі чинники, що спонукають, і регулюють діяльність людини. Мотивація включає їх як інтегративну цілісність. Як психодинамічна регулятивна система особистості, мотивація організує діяльність з реалізації певного мотиву, регулює діяльність на шляху створення певного ставлення особистості до навколишнього світу та трансформації особистості та її діяльності, у ході якої перетворюються, змінюються цінності, смислові, цільові орієнтування [4, с. 10 – 11].

Розвиток особистості, на думку вченої, це процеси мотиваційної саморегуляції, коли сили спрямовуються на актуалізацію одних мотивів та анулювання інших. Мотивація не тільки спрямовує і регулює діяльність, але є фундаментом, ядром структури особистості [4, с. 14]. Особистість та її розвиток пов'язуються з мотиваційними процесами: мотивація є рушійною силою, яка сприяє активності та ефективності діяльності суб'єкта. «Особистість – мотивація – діяльність» – тріада, яка є основою аналізу ефективності суб'єкта в різних видах діяльності [4, с. 24].

Т. Левченко в своїх наукових пошуках здійснила значний крок в дослідженні мотивації як важливого чинника суб'єктності особистості. Але, на нашу думку, її дослідження є, на нашу думку, те, що базовим методологічним принципом означення мотивації вибрано поняття «діяльність», яке нівелює означення мотивації як духовно-смислової, комунікативної сутності та як суб'єктної сутності загалом.

Мотиваційні процеси, на думку дослідників мотивації, розвиваються у двох напрямках: екстринсивному та інтринсивному. При екстринсивному напрямку людина постійно розширює свої контакти зі світом, з тими, хто її оточує, вона відкрита для нового досвіду і здатна до його трансформації, має велику кількість різних зв'язків. Параметр інтринсивності має глибинні виміри, які пов'язуються з вищими потребами й інтересами, життєвим змістом. До внутрішніх, інтринсивних відносяться мотиви досягнення та самоствердження особистості. Зовнішня ж мотивація виникає тоді, коли досягнутий результат суб'єкт приписує зовнішнім причинам (а не своїм можливостям) і коли він починає дію не стільки за власним бажанням, скільки через зовнішні чинники [4, с. 31 – 33].

Аналіз підходів до ролі внутрішньої та зовнішньої мотивації в становленні особистості, а

особливо дослідження комунікативних та суб'єктних засад розвитку особистості, дає, на нашу думку, можливість стверджувати, що в основі розвитку суб'єктності особистості лежить інтринсивна (внутрішня) мотивація.

А. Бандура розглядає мотиваційність в контексті «саморегуляції» і «самоефективності». Він вважає, що коли людина усвідомлює власну ефективність в якомусь виді діяльності, то починає докладати ще більше зусиль, щоб протистояти перешкодам ворожих для неї обставин. В контексті співвідношення понять мотивації та саморегуляції А. Бандура висловлює думку про те, що поведінка людини регулюється своїми наслідками, які ця людина може передбачити [8, с. 24].

Концепція мотивації тісно пов'язується з концепціями розвитку особистості. Так, концепція функціональної автономії, яку розробив Г. Олпорт, ґрунтується на тому положенні, що поведінка дорослої людини зумовлена автономними мотивами. Так, первинний мотив грошей втрачає свою значущість, коли людина вже одержала гроші, але залишається інтерес до роботи. Так виникають в житті нові мотиви, інтереси, цінності, настанови, наміри. Ця нова система мотивації забезпечує постійне прагнення людини до нового, до вищого рівня розвитку. Відповідальність за власне життя, власні дії і вчинки, результати цих вчинків не передаються на іншого (батьків, суспільство, обставини, оточення). Людина призвичаюється нести відповідальність за себе сама [9].

Дослідження питання суб'єктності засвідчує, що мотиваційна компонента є характерною для всіх теорій суб'єктності особистості. Але особливий внесок в розробку мотиваційних аспектів суб'єктності особистості внесли представники гуманістичної психології, зокрема теорії самоактуалізації.

У праці «Мотивація та особистість» [6] А. Маслоу обґрунтовує теорію базових потреб людини. На його думку, базові потреби мають суто фізіологічний та психологічний характер, вони є внутрішніми аспектами людської природи, які культура пригнічує, але не може знищити, вони продовжують впливати на людську поведінку. Вчений розробив ієрархію потреб. На нижчих рівнях ієрархії знаходяться базові потреби, вищі рівні займають потреби зростання цінності буття, метапотреби.

На думку А. Маслоу, «головною рушійною силою здорової людини є потреба в розвитку і повної актуалізації закладених в ній здібностей» [6, с. 104]. Він підтримує ідею представників гуманістичної психології (К. Юнг, А. Адлер, К. Хорні, Е. Фромм, К. Роджерс та ін.), які наполягають на існуванні позитивної тенденції до зростання – тенденції, яка закладена в самому організмі і яка стає внутрішньою спонукальною силою, направляє її до розвитку і самовдосконалення [6, с. 118].

Так, «в основі людського потягу до знання лежать ... позитивні імпульси, імпульси per se, потреба в пізнанні, цікавість, потреба в тлумаченні і розумінні» [6, с. 92]. «Саме по собі бажання знати і саме по собі бажання розуміти – конативні, тобто носять спонукальний характер» [6, с. 95].

З усіх психологічних складових людської поведінки тільки мотиви і базові цінності можуть вважатися вродженими або біологічно зумовленими. Сама ж поведінка, здібності, когнітивні й

афективні потреби не мають біологічної обумовленості. Ці явища або є продуктом навчання або способом вираження базових потреб [6, с.133].

Мотиваційне життя самоактуалізованої людини якісно відрізняється від мотивації середньостатистичній людини. Самоактуалізованість передбачає принципово іншу психологію мотивації. Говорячи про мотивацію самоактуалізованої людини, ми повинні говорити не стільки про потреби дефіцієнтних рівнів, скільки про метамотиви або мотиви зростання. Різниця між ними стільки ж фундаментальна, як різниця між життям і підготовкою до життя. Традиційна концепція мотивації може бути застосована тільки по відношенню до не самоактуалізованим людей. Самоактуалізовану людину, на відміну від звичайної, вже не турбують проблеми виживання, вона просто живе і розвивається. Якщо спонукальні мотиви звичайної людини лежать зовні, в можливості задоволення потреби, то самоактуалізована людина, навпаки, рухається внутрішніми потенціями, спочатку закладеними в її природі, які вимагають своєї реалізації і розвитку. ... Самоактуалізована людина спрямована до досконалості, до все більш повного розвитку своїх унікальних можливостей. Звичайна же людина спрямована на задоволення тих зі своїх базових потреб, які ще не отримали належного задоволення. Самоактуалізована людина впершу чергу рухається потребою в саморозвитку і самовтіленні, тобто потребою в самоактуалізації [6, с. 231 – 232].

Як зазначає С. Клонінгер, мотивація дає енергію та напрями поведінки. Теоретики розглядають багато мотивів. Деякі вважають, що основні спонукання та цілі всіх людей схожі. З. Фрейд вважав, що у основі особистості лежить сексуальна мотивація; К. Роджерс – прагнення рухатися до вищих рівнів розвитку. Інші теоретики, які вважають, що мотиви чи цілі відрізняють одну людину від іншої, вимірюють ці відмінності як риси особистості. Наприклад, Г. Мюррей перерахував дюжини мотивів, значущість яких для різних людей різна, одна людина може бути мотивована досягненнями, інша – владою. Термін мотивація має на увазі, що людина прагне до тієї чи іншої мети [11, с. 28]. На думку А. Адлер, фундаментальна мотивація індивіда – це рух до вигаданого фіналізму, людину неможливо зрозуміти без знання цієї унікальної мети [10, с. 151].

Бачимо тенденцію розгляду мотиваційності особистості в контексті самовизначення особистості. Так, Л. Божович, вважає, що самовизначення є «мотиваційним центром, який визначає... діяльність, поведінку, ставлення до навколишнього» [11, с. 16].

Мотиваційність суб'єктності можемо визначити як спосіб та процес розгортання суб'єктного буття особистості. Адже, духовно-смысловий чинник суб'єктності особистості, сам по собі, не дає відповіді на питання: детермінант, процесу та механізмів розгортання особистісно-психологічних чинників суб'єктності (самоактуалізації) особистості як духовної сутності, яка є смыслом та метою буття людини; механізмів цілепокладання, «волі до комунікативності», «волі до духовності», «волі до свободи», «волі до суб'єктності», «волі до буття».

Становлення (розгортання, актуалізація) суб'єктності є можливою тільки при наявності мотиваційності суб'єктності особистості, яка «запускає» вольовий, енергетичний механізм

розвитку особистості та її суб'єктності, механізм самоактуалізації особистості, «запускає» механізм ефективної взаємодії особистості у світі.

Висновки

Узагальнюючи, можемо зазначити, що мотиваційність є важливим інструментальним чинником актуалізації (розвитку) суб'єктності особистості.

Мотиваційність як вимір суб'єктності особистості, онтологічною, аксіологічною та телеологічною основою якої є духовно-сміслова компонента, на екзистенційно-буттєвому рівні суб'єктності особистості актуалізується як потреби, цінності, мотиви, смисли, світогляд, самовизначення, відповідальність, внутрішній стан, джерело детермінації, енергії, волі та ін.

Екзистенційно-інструментальними (екзистенційно-управлінськими) компонентами актуалізації мотиваційності суб'єктності особистості є рефлексія, мотиви, воля, самовизначення, самодетермінація, відповідальність та ін.

Література

1. Прищак М. Д. Концепт комунікативності як методологічна основа дослідження суб'єктності особистості / М. Д. Прищак // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 63. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2020. С. 202 – 209.

2. Прищак М. Д. Педагогіка, психологія та методика викладання у вищій школі: навч. посібник / М. Д. Прищак, О. Б. Залюбівська. Вінниця: ВНТУ, 2020. 160 с.

3. Тітов І. Г. Особистісне становлення дитини: суб'єктний вимір: монографія / І. Тітов, О. Кравченко, Л. Москаленко; за ред. І. Г. Тітова. Київ: ВЦ «Академія», 2015. 152 с.

4. Левченко Т. І. Мотивація суб'єкта в різних видах діяльності: монографія / Т. І. Левченко. Вінниця: Нова книга, 2011. 448 с.

5. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії: збірка статей / В. О. Татенко. Київ: Либідь, 2006. С. 316 – 357.

6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. Санкт-Петербург: Евразия, 2001. 478 с.

7. Татенко В. А. Субъект психической активности: поиск новой парадигмы / В. А. Татенко // Психологический журнал. 1995. № 3. С. 23 – 34.

8. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. Санкт-Петербург: Евразия, 2000. 320 с.

9. Олпорт Г. Личность в психологии / Г. Олпорт. Москва: «КСП+», Санкт-Петербург: Ювента, 1998. 345 с.

10. Клонингер С. Теории личности: познание человека / С. Клонингер. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 720 с.

11. Осницкий А. К. Проблемы исследования субъектной активности / Осницкий А. К. // Вопросы психологии. 1996. № 1. С. 5 – 19.